

BÁTORI ANNA

„Velőtlen zagyvalék” és „kritikátlan apológia”

Wallaszky Pál válasza Rummy Károly György recenziójára

I.

Paullus Wallaszky 1816-ban függelékként jelentette meg észrevételeit¹ Karl Georg Rummy recenziójával² kapcsolatban. S bár a Wallaszky historia litterariájáról írt kritika mindig is ismert volt,³ az arra adott válasz kikopott az irodalomtörténeti emlékezetből. A bírált munka, Wallaszky historia litterariájának második kiadása 1808-ban jelent meg, akkor, amikor – mai értelmezéseink szerint – átalakulóban van a historia litteraria hagyománya, miközben lassanként kialakul az irodalomtörténet-írás diszciplínája. E folyamattal kapcsolatban azonban nemigen vannak olyan esettanulmányok alapuló, alapos értelmezéseink, mint amilyenekkel a historia litteraria kialakulásával és kora 18. századi történetével kapcsolatban Tarnai Andor munkássága⁴ révén rendelkezünk.

Nem könnyíti meg a helyzetet, hogy a historia litteraria hagyományát bírálók szempontjaival könnyebben tudunk azonosulni. Egy példát említve: nem szorul magyarázatra, hogy Rummy Károly György a 18. század irodalmának kapcsán miért kéri számon Wallaszky munkáján Báróczi Sándor és a fiatalabb Daniel István regényfordítását, valamint Baróti Szabó Dávid, Kazinczy, Virág és Dayka versesköteteinek ismertetését, hiszen számunkra is ezek alkotják a korszak irodalomtörténetét. Ezzel szemben az, hogy miért nem magától értetődő e nevek és művek szerepeltetése egy 19. század eleji historia litterariában, már némi magyarázatot igényel. A vita tanulmányozása nem csupán Wallaszky álláspontjának megértése szempontjából lehet tanulságos, hanem annak belátása felől is, hogy a Rummy által képviselt szempontrendszer nem teljesen egyezik meg mai preferenciáinkkal, és épp annyira értelmezésre szorul, mint ellenfeleinek szempontjai.

1 WALLASZKY Pál, *Appendix = Uő, De bibliothecis quibusdam veterum memorabilibus: Oratio inauguralis bibliothecae senioratus Evangelici Gömöriensis, dicata Honori Illustrissimi Domini Domini Leopoldi e Comitibus Andrászi de Szent Király et Krasznahorka, Sacrae Caesareo-Regiae Apostolicae Camerario, Cassoviae, Etlinger, 1816, 43–57.*

2 [Karl Georg RUMY], *Budae, typis Regiae Universitatis Hungariae: Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria [...]*, *Annalen der Literatur und Kunst in dem Österreichischen Kaiserthume, 1811/10–11, 44–61, 204–218.*

3 MARGÓCSY István Pápay Sámuel literatúratörténete és egykorú kritikák kontextusában értelmezte a szöveget: *Pápay Sámuel és Literatúrája*, It, 1980, 377–404.

4 *Historia litteraria-tanulmányai összegyűjtve*: TARNAI Andor, *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 2004 (*Historia Litteraria*, 16).

Wallaszky antirecenziója és Romy kritikája olyan, egymás nézőpontrendszerét megvilágító forrásokként olvashatók, ahol egymás nem értése vagy félreértése lehet az értelmezés kulcsa. A vita tanulmányozása nem csupán a historia litterariát felváltó hagyomány kialakulásának megismeréséhez adhat támpontokat, hanem a historia litteraria hagyományán belüli szövegek újragondolásában is segítséget jelenthet.

II.

Wallaszky Pál (másként Pavel vagy Pavol Valaský, vagy ahogyan ő maga nevét írta: Paullus Wallaszky) 1785-ben jelentette meg *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria* című⁵ historia litterariáját. A teljes magyar írott kultúra és tudományosság rendszerező összefoglalására vállalkozó mű második, átdolgozott kiadása 1808-ban jelent meg Budán, az egyetemi nyomdában, nem kevesebb mint ezer példányban.⁶

Az első kiadásra érkezett recenziót a jénai Allgemeine Literatur-Zeitung közölte még a mű megjelenésének évében. Az ismertető jellegű, ámde alapvetően elismerő, másfél oldalnyi kritika a historia litteraria nevekkel fémjelzett hagyományvonalába illesztve mutatja be Wallaszky művét. „Már többen hozzájárultak Magyarország (és Erdély) tudósainak és tudományosságának történetéhez, különösen Czvittinger, Bél, Rotarides és a legújabb időkben Horányi és Benkő, akiknek munkáit e történeti munka Szerzője dicséri, értékeli és felhasználja.”⁷ A recenzió írója szerint Wallaszky tehát nemcsak folytatja, hanem kiegészíti és tovább építi azt a közös tudást, ami az őt megelőzők és az őt követők közös tulajdona.⁸ A recenzens tudományfogalmának horizontját jelzi az általa kifejtendőnek tekintett kérdések felsorolása is: „Milyen prédikatori szokások jöttek divatba? Művelik a természetrajzot? Mely részeit? Milyen tudomány, milyen filozófiai rendszer örvend általános tekintélynek? Mi akadályozza az előrehaladást?”⁹ A bíráló tehát nemcsak a gyakorlati teológiát nem zárja ki a tudo-

5 WALLASZKY Pál, *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus*, Posenii et Lipsiae, Loewe, 1785; 2., bőv. kiadás: Buda, Typis Univ., 1808.

6 „Ex mille Exemplaribus intra decennium vix 600. vendita sunt. Et id est documento, paucos esse Historiae Litterariae patriae amantes.” Wallaszky Pál Horvát Istvánhoz, 1817; OSZK Kt., Levelestár. – A levél e részletét Vass Bertalan is ismertette: *Horvát István életrajza*, Bp., MTA, 1895, 295–296. – A latin és német szövegrészleteket minden esetben a saját fordításomban közlöm.

7 „Beiträge zu einer Gelehrten-geschichte von Ungarn (und Siebenbürgen) haben zwar schon mehrere, besonders [Z]wittinger, Běl, Rotarides, und in den Neusten Zeiten Horanyi und Benkő geliefert, deren Arbeiten der Hr. Vf. dieser Geschichte rühmt, schätzt und nutzt.” *Presburg, bey Löwe: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria, ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus, a Paulo Wallaszky. 1785.*, Allgemeine Literatur-Zeitung, Jena, 1785/218, 315–316, itt: 315.

8 A közösségi tudásfelhalmozás e modelljéről lásd MARGÓCSY István, *Az irodalomtörténeti hagyomány helyzete a XVIII. század második felében*, ItK, 88(1984), 291–308.

9 „Was für Predigermethoden gehen im Schwange? Wird Naturgeschichte getrieben? und welcher Theil derselben? Welche Wissenschaft, welches philosophische System steht am meisten in Ansehen? Was hindert ihren Fortgang?” *Presburg, bey Löwe: Conspectus...*, i. m., 316.

mányosságból, hanem hisz a tudományok egészének általános fejlődésében, a működésüket előmozdító és hátráltató tényezők felkutathatóságában. Ugyanígy feltételezi, hogy a magyarországi tudományosság ugyanazon kategóriákkal írható le, mint más európai nemzetek tudományai.

A második kiadás kritikai visszhangjáról Rummy Károly György gondoskodott: két-részes, név nélküli¹⁰ bírálatát a bécsi *Annalen der Literatur* 1811. októberi és novemberi száma közölte. S ugyan Rummy már 1809 áprilisában elküldte a szerkesztőségbe kész recenzióját, mégis csak 1811 májusában kéri őt a nemrég kinevezett szerkesztő, Jakob Glatz,¹¹ hogy kritikáját rövidítse le, és tekintettel a megírás óta eltelt időre, dolgozza át.¹² Glatz június végén köszöni meg az átszerkesztett írást.¹³ Hogy a végül nyomtatásban harmincegy oldalon megjelent szöveg rövidítésen is átesett-e, nem tudjuk. A recenzió ezt követően cenzorhoz került, majd az 1811. októberi és novemberi lapszámban már olvasható volt.

A Kazinczy-levelezésből következtethetünk rá, hogy a recenzió egykorúan érdeklődésre tarthatott számot. Kazinczy Ferenc ugyanis rendre mentegetőzni kényszerül: nemhogy nem ő az írás szerzője, de még csak nem is látta a készülő kéziratot. „A Wallaszky munkáját Rumi [recenseálta]. Én azt csak nyomtatásban láttam. Onnal gondolhatja némely Olvasó hogy abban részem van, mert Rumi excerpálta a' Tübingi kérdésre tett Pályairásomat. Megölnék engem azzal a' magasztalásokkal. Fialtal eszten-deimben az nekem talán kedves volt volna: de most hideg vagyok a' Fama' kürtölése eránt.”¹⁴ Hogy mennyire vonta Kazinczyra a figyelmet az, hogy munkásságát a Rummy-recenzió a kortárs irodalom tetőpontjaként mutatja be, a levelezőpartnerek véleményének ismerete nélkül nem tudható. Arra sincs konkrét utalás Kazinczy leveleiben, hogy a felé irányuló érdeklődő kérdéseket mi ösztönözhette: a Kazinczynak tulajdonított hiúság vagy talán az *Annalen*ben közölt kritika éles és személyeskedő hangja egy elismert tudóssal kapcsolatban.

10 Kazinczy Ferenc szerint ez a folyóirat általános gyakorlata volt: „Megjelent ez a' Recenzióm az Ausztriai Császárságbéli Literatúra 's Mesterség Annálisainak 1809-dik esztendőbéli Septembri füzetében, mellynek kedvéért azt német nyelven írtam volt; 's ott nevem alá írása nélkül, minthogy azt az Annálisok Institutuma, a' külföld Tudományos Ujságleveleinek szokása szerént nem kívánta.” KAZINCZY Ferencz, *Himfy szerelmei. Budán. 1807. A' Magyar Kir. Universitas betű(j)ivel. [...]*, Erdélyi Múzeum, 1814/1, 89.

11 Jakob Glatz 1811-től a folyóirat megszűntéig, 1812 végéig szerkesztette a bécsi *Annalen*t. Lásd: *Glatz, Jakob* = Constant von WURZBACH, *Biographisches lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, K. K. Hof- und staatsdruckerei, 1859, V, 210; *Bibliographie der Österreichischen Zeitschriften, 1704–1850* (ORBI 3), szerk. W. Helmut LANG, Ladislaus LANG, III, München, 2006, 100.

12 Jakob Glatz Rummy Károly Györgyhöz, Wien, 1811. máj. 7. = HILÓCZKI Ágnes, *Rummy Károly György: Forráskutatás és biográfia*, Bp., (védésre nem került) doktori disszertáció kézírata, 2003, 152. – A Hilóczki által átírt levelek eredetije az MTAK Kézirattárában található.

13 Jakob Glatz Rummy Károly Györgyhöz, Maidling bei Schönbrunn, 1811. jún. 27. = HILÓCZKI, *i. m.*, 153.

14 Kazinczy Döbrentei Gábornak, 1812. ápr. 8. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. Váczy János, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: *KazLev.*), IX, 388. Továbbá: Kazinczy Nagy Gábornak, Széphalom, 1812. jan. 5. = *KazLev.* IX, 212; Kazinczy Kulcsár Istvánnak, 1812. ápr. 19. = *KazLev.* IX, 404; Szentgyörgyi József Kazinczynak, 1812. máj. 23. = *KazLev.* IX, 470. – Az idézett Döbrentei-levélen kívül Kazinczy nem fedi fel Rummy szerzőségét, személyére csak mint „a' Recensens”-re hivatkozik.

Bizonyos, hogy Wallaszky komolyan sérelmezte a személye ellen is irányuló kritikát. Többek közt ugyanis felelt neki, hogy még tulajdon keresztnévét sem írja helyesen, tudniillik „Paullus” helyett „Paulus” írandó,¹⁵ illetve hogy hivatali elfoglaltsága nem hozható fel mentségül arra, hogy munkája második kiadásában sem ismertette az általa felsorolt műveket, ugyanis „a lelkészi hivatal egy faluban sok szabad órát hagy az embernek”¹⁶ (holott Jolsva mezőváros¹⁷). Végül, ami az *Appendix* tanulása szerint a leginkább bánthatta: hogy ő hiperortodox lelképásztor.¹⁸ Ez utóbbi nemcsak azért sérthette önbecsülését, mert ő maga a tudósi és az evangélikus lelkészi hivatást egyazon szerep kétféle megnyilatkozásaként gondolhatta el,¹⁹ hanem azért is, mert elődei historia litterariáinak bemutatásakor egy elvet kér számon a műfaj mintadarabjain kérlelhetetlen következetességgel: a felekezeti elfogulatlanságot.²⁰

Nem tudható pontosan, hogy Wallaszky eredetileg kit sejtethet a recenzió szerepében, bizonyos azonban, hogy Rummy úgy olvasta az antikritikát, mintha az kifejezetten Schwartner Mártonnal azonosítaná a rosszindulatú kritikust. Kazinczy számol be róla Pápay Sámuelnek: „A’ Wallaszky Conspectus Reipublicae Litterariae Recensense [Rummy] azt írja, hogy ellene egy mérges Antikritikát írta valaki, ’s öt Schwartnernek gondolja.”²¹ Schwartner Rummyhoz írt leveléből arról értesülünk, hogy ő maga is hasonlóképpen értelmezte Wallaszky válaszát, az antikritikát végigolvassván ugyanis szóban és írásban is tiltakozott a személyét érintő vád ellen. A szóbeli protestálást Kovachich Márton György, az írásbelit Bartholomaeides László továbbította Wallaszky felé, már

15 Rummy a címet a következőképpen közli: „[...] delineatus a Paulo (Paulo) Wallaszky”. (AnnLitKunst, 1811/10, 44.)

16 „Der Vf. sagt in der Vorrede, er hätte den Vorsatz gehabt, allen Angeführten Werken Inhaltsanzeigen und Kritiken beizufügen, er habe diess aber nur bey einigen (meist theologischen) Werken gethan, weil diess theils seine Amtsgeschäfte nicht erlaubten (aber das Predigeramt auf dem Dorfe lässt ja doch viele freye Stunden!) [...]” (Uo., 50.)

17 VÁLYI András mezővárosnak mondja (*Magyar országnak le írása*, II, Buda, 1799, 256), BARTHOLOMAEIDES László szerint: „Oppidum privilegium et montanum” (*Incltyli Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico statistica*, Leutschoviae, 1806–1808, 587).

18 „Schade, dass unser Vf. in diesem Werke den Theologen und hyperorthodoxen Pastor so sehr durchblicken lässt.” AnnLitKunst, 1811/11, 217–218. – „Penes hanc periocham cogimur fateri: Hinc illae lacrymae! nisi ista momordissent: longe alias integra Recensio instituta fuisset.” WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 55.

19 Minden jel szerint nagy hangsúlyt fektetett a népnevelésre: részletesen ismertette Tessedik Sámuel iskoláját Szarvason, véleményt formálva róla, milyen oktatásra van leginkább szüksége a parasztságnak (WALLASZKY, *Conspectus...* [1808], i. m., 391–395). Tótkomlóson az ő kezdeményezésére honosult meg a szőlőművelés, de ugyanott malom építését, valamint tanítói lakások és segédtanítók meghívását is kezdeményezte. Lásd GAJDÁCS Pál, *Tót-Komlós története*, Gyoma, 1896, 124–125.

20 Wallaszky a *Prolegomena* fejezetben sorolja elő a hazai historia litterariákat (*Conspectus...* [1808], i. m., 1–42). Egyedül a piarista Horányi Elek érdemel egyöntetű elismerést a felekezeti elfogulatlanság tekintetében (uo., 24–25).

21 Kazinczy Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1812. aug. 16. = *KazLev.* X, 76. – Schwartner Márton Rummy Károly Györgyhöz, Pest, 1818. márc. 15. = HILÓCZKI, i. m., 159. hasonlóképpen. – Az olvasat helyességét alátámaszthatja, hogy az antirecenzió utolsó bekezdéseiben neve gyakran említődik „D[ominus] Schwartner” alakban, s megszólítást a szerző addig egyedül a „Cenzorral” és a „Recenzenssel” szemben alkalmazott.

valamikor 1818 tavasza és ősze között.²² Wallaszkyt azonban nem lehetett könnyű meggyőzni, mivel ezt követően az 1818. szeptemberi országos evangélikus gyűlésen magától Schwartnertől is felvilágosítást kért. Miután beszélt vele, magához Rummyhoz fordult, hogy tőle is megerősítést kapjon.²³

Az attribúciós problémákat azonban Wallaszky sem igyekezett egyszerűsíteni. Az *Appendix* narratívája szerint ugyanis a valamikor 1811 novembere után megírt antikritika eredetileg német nyelvű volt – ez valószínűsíthető is, hiszen a bécsi Annalen nem közölt latin recenziókat –, szerzője pedig egy bizonyos „L. J.”.²⁴ Wallaszky feltehetőleg „L. J.” képviselőjében küldhette el az eredeti német szövegváltozatot a szerkesztő Glatznak, aki 1812. július 10-én már továbbította is Rumynak, arra kérve, hogy röviden feleljen rá.²⁵ A heteken belül elkészülő válasz azonban hosszúra sikerült, mintegy két-három ívnyire, ami megnehezítette a közlést.²⁶ A közlési nehézségekről és a honoráriumok problémájáról Glatz Wallaszkyt is értesítette, egyúttal próbálva rábeszélni, hogy álljon el a megjelenés szándékától, mert az neki magának is kínos lenne. Válaszában Wallaszky ragaszkodik a nyomtatáshoz, fenntartva azt a fikciót, hogy ő csak közvetít a szerző és a szerkesztő között: a késedelmes válaszadást ugyanis azzal indokolja, hogy konzultálnia kellett az antikritika írójával.²⁷ (Mellesleg ő maga is csak a szerkesztő közvetítésével értesülhetett az ekkor még névtelen vagy Schwartnerrel azonosított recenzens lépéseiről.) Glatz Wallaszky e válaszelevelét elküldi Rumynak,²⁸ következőképpen kommentálva az eseményeket: „Látni fogja ez [Wallaszky levele] alapján, hogy őt és az észrevételek [antikritika] szerzőjét békés megegyezésre bírni eredménytelen volt. Előbbit figyelmessé tettem rá, hogy a Recenzens erős kifejezésekkel utal vissza az ellene irányuló kirohanásokra, és hogy én azt szeretném, az

22 „Mündlich erklärte ich mich, und dies zwar feierlich, vor den Herren Kovachich, Mitter, Eggenberger (der Erste versprach es dem gekränkten eitlen Manne sogleich anzuzeigen); schriftlich wandte ich mich an Herrn. [...] in Csetnek, und bat diesen, durch den Herrn Prediger Bartholomaeides, den mit Windmühlen kämpfenden Ritter es wissen zu lassen, dass ich an der genannten gelehrten und humanen Recension keinen, auch nicht den geringsten, Antheil habe”. Schwartner Márton Rummy Károly Györgyhöz, Pest, 1818. márc. 15. = HILÓCZKI, *i. m.*, 159. – Bartholomaeides László 1784-től lelkész a Jolsvával szomszédos Martonházán (Ochtina). Lásd *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. ZOVÁNYI Jenő, 3., átdolg. kiad., Bp., 1977, 53.

23 „Sub initium praeteriti Septembris, occasione Conventus Generalis Evangelicorum Pestini celebrati, invisi inter caeteros fautores et amicos, Spect. D. Bibliothecarium Schwartner, qui inter reliquos sermones amicos, significavit mihi, Reverentiam TVAM, Litteris ad Se datis pro Auctore Temet iniquissimae illius Recensionis Editionis secundae anni 1808. Conspectus Reipubl. Litter. in Hungaria Annalibus Litteraturae Imperio Austriaco part. 11. anni 1811. insertae, declaravisse”. Paullus Wallaszky Rummy Károly Györgyhöz, 1818. nov. 12., MTA Kt. M. Irod. Levelezés 4r 23, A. 1.

24 „Auctore L. – J.” WALLASZKY, *Appendix...*, *i. m.*, 43.

25 Jakob Glatz Rummy Károly Györgyhöz, Wien, 1812. júl. 10. = HILÓCZKI, *i. m.*, 155.

26 Jakob Glatz Rummy Károly Györgyhöz, Wien, 1812. júl. 30. = *Uo.* – Glatz beszámol róla, hogy már így is túlságosan sok a magyarországi irodalmat érdeklő írás a lapban, ráadásul a közlés díjai is gondot jelentenek.

27 Paullus Wallaszky Jakob Glatzhoz, 1812. aug. 25., MTA Kt. M. Irod. Levelezés 4r 24. sz. B. d.

28 Jakob Glatz Rummy Károly Györgyhöz, Wien, 1812. szept. 17. = HILÓCZKI, *i. m.*, 156. – Eredetileg e levél melléklete lehetett a Rummy másolatában fennmaradt, Glatznak írt Wallaszky-levél.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

öregember bár inkább ne kívánná magát kitenni annak a veszélynek hogy kompromittálva lássa magát.²⁹ S noha Glatz e levélben azt írja, a cenzúra elé terjesztette mind az antikritikát, mind a választ, végül egyiket sem hozta le az 1812 végén egyébként is megszűnő³⁰ *Annalen der Literatur*. Ennek oka tehát ugyanúgy lehetett a lap megszűnése, mint az elmérgesedett viszony a válaszoló felek között, vagy a mondott terjedelmi okok. Kazinczy ez utóbbiról ad hírt, jóllehet már augusztusban.³¹ A sértett Wallaszky azonban a történeteket a szerkesztő és a recenziens összebeszélésének és rosszindulatának tekintette, így ír ugyanis a később mégis megjelenő antikritikában: „Mindebből világosan látszik, hogy bajtársiasan karöltve úgy ügyködnek e Recenziens Urak, hogy cenzori tisztségüket despota módra gyakorolhassák, és az ellentmondók száját betömhessék.”³²

Az antirecenzio végül a régi nevezetes könyvtárakról szóló beiktatási beszéd függelékeként jelent meg Kassán, 1816-os dátummal. Schwartner Rummyhoz intézett levélből azonban arról értesülhetünk, hogy 1816-ban csak a beszédet nyomtatták ki, az *Appendix* pedig valamivel később látott napvilágot. Az Egyetemi Könyvtárnak csak 1817 őszén küldték meg.³³ Így – Schwartner szerint – adódnak *Appendix* nélküli *De bibliothecis quibusdam veterum memorabilibus*-példányok, ami részben magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért nem ismerték az antikritikát Wallaszky életművének egyes későbbi feldolgozói.³⁴

Hogy a kortársak ismerték-e az *Appendix*-et, arra nézvést nincsenek pontos adataink. A recenzióról azonban még az arra adott válasz megjelenése idején is beszéltek, hiszen Kazinczy 1817 szeptemberében arról ír: „Wallaszky recenziója miatt megvadultak az urak Pesten. Csak hízelegni lehet, amint valamit egy magyar hoz létre.”³⁵ Az ügy aktualitása nem csupán az *Appendix* kinyomtatásával magyarázható: ugyanabban az időben, 1817 októberében jelent meg a Tudományos Gyűjteményben Horvát István

29 „Sie werden daraus ersehen, dass meine Bemutungen, ihn und den Verfasser der Reflexionen zu friedlichen Gesinnungen zu stimmen, fruchtlos gewesen sind. Ich machte den ersten darauf aufmerksam, dass der Recensent in starken Ausdrücken die Ausfälle auf ihn zurückweise, und dass ich wünschte, dass der alte Greis möchte sich nicht der Gefahr aussetzen, sich kompromittiert zu sehen.” Jakob Glatz Rummy Károly Györgyhöz, Wien, 1812. szept. 17. = HILÓCZKI, *i. m.*, 156. – Különös, hogy az egyébként egymás közt erősen szókimondó Rummy és Glatz is megkülönböztetik levelezésükben a „Reflexiók íróját” és „Wallaszkyt”.

30 *Bibliographie der Österreichischen Zeitschriften, 1704–1850...*, *i. m.*, 100. – A lap anyagi gondjairól Glatz is panaszkodik Rummy-nak, vö. Jakob Glatz Rummy Károly Györgyhöz, Wien, 1812. júl. 30. = HILÓCZKI, *i. m.*, 155.

31 Kazinczy Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1812. aug. 16. = KazLev. X, 72.

32 „Unde patet, quam DD. hi Recensetes Socii conjunctim agant, ut virgulam suam censoriam despotice exerceant, atque os contradicentibus obturent.” (WALLASZKY, *Appendix...*, *i. m.*, 43.)

33 Schwartner Márton Rummy Károly Györgyhöz, Pest, 1818. márc. 15. = HILÓCZKI, *i. m.*, 159.

34 A HORVÁT István által közölt életrajz (*Wallaszky Pál élete*, Tudományos Gyűjtemény, 1817/10, 109–117) utal a „rövid szerzelék”-re, Wallaszky monográfusa (ZSILINSZKY Mihály, *Wallaszky Pál evang. lelkész élete 1742–1824*, Bp., Hornyánszky, 1910, 28–29) és Zoványi Jenő (*Magyarországi protestáns egyháztörténeti...*, *i. m.*, 692–693) azonban nem említik a mellékletet Wallaszky műveinek felsorolásakor.

35 „Wegen Wallaszky's Recension sind die Herren in Pesth sehr wild. Nur geschmeichelt, sobald etwas ein Ungar gearbeitet hat.” Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, 1817. szept. 10. = KazLev. XV, 316.

erősen felmagasztaló Wallaszky-életrajza³⁶ is, melyben Horvát „A' Nemzeti Betsület' Szerentsés Védője” címmel illette Wallaszkyt. Kazinczy ezt követően, 1817 decemberében közli Rummyal elítélő véleményét a *Conspectus szerzőjéről*, s ez éppen a frissen publikált életrajzhoz és folyóiratszámában megjelent portré-metszethez kapcsolódott: „Én sem tudom felfogni, hogyan juthatott Wallaszky erre a nagy tisztességre. Conspectusa nem valami nagy dolog, a második kiadás miatt pedig egyenesen pirulnia kell. De ő védelmezett minket, és ez nekünk elég. Hogy fog majd egykor a kiválóbb utókor nevetni ezeken az embereken!”³⁷ Schwartner 1818 tavaszán (már a kinyomtatott *Appendix* ismeretében, sőt, birtokában) fogalmazza meg véleményét a jolsvai lelkészről, még hozzá egy szintén Rummyhoz szóló levélben. Wallaszkyt „szélmalmokkal küzdő lovagnak”³⁸ nevezi, majd azt írja: „A legmulatságosabb azonban, hogy Fejér rézbe metszeti ennek az elavult lutheránus ortodoxia³⁹ miatti semmitmondó gyalázkodásnak vádaskodóját és szerzőjét, és őt a nemzeti becsület védője jelzővel illeti. [...] Csakhogy az apológiája kritikátlan, és semmivel sem jobb, mint azok a kiegészítések, amelyekkel, ahogyan Ön azt világosan bizonyította, Republica literariájának második kiadását ellátta.”⁴⁰

Könnyen elképzelhető, hogy a Wallaszky–Rumy vita azáltal, hogy a Wallaszky-életrajz megjelent a Tudományos Gyűjteményben, a kortársak számára egy másik víttával kapcsolódott össze. Az 1817-ben induló Tudományos Gyűjtemény egyik programadó írása ugyanis cáfolni igyekszik Schwartner *Statistik des Königreichs Ungarn* című munkájának állításait, azaz a hazai kultúra eredményeit védi. Ennek következtében a lapszámra reagáló német recenzió Schwartner szellemében bírálja meg a folyóiratot, amit az egész első évfolyamon áthúzódozó hosszas vita követ. A névtelen német recen-

36 HORVÁT, *i. m.*, 109–117. A kultikus hangvételű életrajz értelmezését lásd: DÁVIDHÁZI Péter, „Védeni a' nemzeti betsületet”: Az irodalomtörténeti szerephagyomány Wallaszkytól Toldyig = *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor, Bp., Universitas, 2006 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 198–208.

37 „Wie Wallaszky zu der grossen Ehre kommen kann, begreife ich auch nicht. Sein Conspectus etc. ist ja nicht viel, und die 2te Ausgabe muss ihn ja erröthen machen. Aber er erhob uns, und das ist uns genug. Wie werden einst über diese Menschen unsere bessere Nachkommen lachen!” Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, 1817. dec. 25. = *KazLev.* XV, 406.

38 „[...] der mit Windmühlen kämpfende Ritter”. Schwartner Márton Rummy Károly Györgyhöz, Pest, 1818. márc. 15. = HILÓCZKI, *i. m.*, 159. – A La Mancha lovagjára való utalásnak aligha lehettek a korban romantikus felhangjai.

39 Schwartner már a második evangélikus, aki meg van győződve Wallaszky ortodox nézeteiről. Egyéb adatok híján – minthogy az 1791-es zsinaton még nem éppen ortodox nézeteivel tűnt ki (ő támogatta egyedül a herélték és „természettől megfosztottak” házasságát, azzal érvelvén, hogy a házasság alapvetően lelki kapcsolat, vö. SZEBERÉNYI Andor, *Az 1791-ki pesti ev. ág. hitv. zsinat történelme*, Pest, Hornyánszky, 1869, 129) – el kell fogadni, hogy a vallásos felvilágosodásról való, Schwartnerrel szembeni véleményével, ill. a Rummy kritikájára e kérdésben adott válaszával érdemelte ki e minősítést. WALLASZKY, *Appendix...*, *i. m.*, 55–56.

40 „Das Lustigste dabei ist, dass Fejér de[n] Inquisit[or] und Comp. diese[r] gehaltlosen Diatribe wegen den lutherischen veralteten Orthodoxen in Kupfer stechen ließ, und ihm den Beinamen eines Defensor's der National Ehre gab. [...] aber unkritisch [...] ist seine Apologie, und um gar nichts besser sind die Zusätze, mit welchen er, wie Sie es denn klar bewiesen haben, die 2-te Ausgabe seiner Republica litteraria ausgestattet hat.” Schwartner Márton Rummy Károly Györgyhöz, Pest, 1818. márc. 15. = HILÓCZKI, *i. m.*, 159.

ziók szerzőjeként Rummy Károly György neve is felmerül. A vita így éppen a magyar kultúra külföld általi megítélése és az éles hangú recenzióknak e folyamatban játszott szerepe körül folyik.⁴¹ Wallaszky életművének ismertetése így aligha véletlenül került bele a Tudományos Gyűjtemény első évfolyamának egyik lapszámába. „A' Nemzeti Betsület' Szerentsés Védője” címmel pedig Horvát István nem csupán felidézte a historia litteraria nemzetvédő funkcióját, hanem egyúttal újra is tematizálta azt az aktuális vitában.

Míg tehát Rummy bírálatainak megjelenése összefügghetett a bécsi Annalen szerkesztőváltásával, addig Wallaszky szövegének meg nem jelenését a lap csődje okozhatta. Ez magyarázza az *Appendix* kései nyilvánosságra kerülését, ráadásul egy olyan kiadványban, melynek nem minden példánya rendelkezik függelékkel. A kortársaknak mindentől függetlenül volt ismeretük mind a recenzióról, mind az antikritikáról, s abban, hogy a vita befejezését is kísérte némi figyelem, nem csekély szerepe volt Horvát István Wallaszky-életrajzának. Kazinczy Ferenc, Schwartner Márton és Rummy Károly György ettől függetlenül továbbra sem voltak nagy véleménnyel Wallaszky munkáját illetően.

III.

Rummy kritikája mindig is ismert volt, ámde komolyabb jelentőséget csak a kritikátörténet szempontjainak megjelenésekor nyert. Margócsy István Pápay Sámuel *A' magyar irodalmi eszmérete* (1808) című magyar nyelvi és irodalomtörténeti tankönyvéről⁴² írott tanulmányában⁴³ a *Conspectus* bírálatával összefüggésbe hozható szövegeket is felhasználta a *Literatúra* egykorú megítélésének és modernségének forrásaiként, ismertetve ezek szempontjait.

Rummy kritikája ugyanis egy sor hasonló gondolatmenetű szöveg társaságában született. A 18. század végét és a 19. század legelejének irodalmát bemutató rész az említett Kazinczy-levelek tanúbizonysága szerint a *Tübingai pályamű* felvázolta kánont követi, minthogy Rummy ténylegesen felhasználta Kazinczy írását. Csakhogy míg a Rummy-recenzió számos kifogással illeti kora irodalmának íróit, addig a *Tübingai pályamű* rendeltetéséből, az eredeti kiírásból⁴⁴ adódóan ilyesmit nem tehetett. Tudjuk továbbá, hogy az 1808-as kiírásra születő *Tübingai pályamű* – melynek egy magyar nyelvű része később, 1814-ben az Erdélyi Múzeumban is megjelent⁴⁵ – Pápay *Literatúrájának* fel-

41 A vita leírását és értelmezését lásd CZIFRA Mariann, *Szövegek hálójában: A Kazinczy-levelezés kánonképző szerepe a nyelvújítás narratívájában*, Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 22(2012), 51–74.

42 *A' magyar irodalmi eszmérete* anyagát Pápay tanította. Vö. LŐKÖS István, *Pápay Sámuel irodalomtudományi előadásai = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 873–900.

43 MARGÓCSY, *Pápay Sámuel és Literatúrája...*, i. m.

44 A kiírás a magyar nyelv hivatali nyelvvé tételével kapcsolatban tette föl többek közt a „Besitzt diese Sprache die hiezu unumgänglich nothwendig erforderliche Ausbildung?” kérdést. KAZINCZY Ferenc *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Bp., MTA, 1916 (Régi Magyar Könyvtár, 37), 4.

45 [KAZINCZY Ferenc], *A' magyar irodalmi történetei. Töredék*, Erdélyi Múzeum, 1814/1, 1–10.

használásával készült.⁴⁶ Pápay munkáját pedig már csak azért is jól ismerte Kazinczy, mivel *A' magyar literatura' esméretét* ő maga, Rummy és Horvát István is recenziálták. Míg Rummy rövid bírálata⁴⁷ inkább ismertető jellegű, addig Kazinczy 1810-ben németül közölt, majd később magyarra fordított és az Erdélyi Múzeumban megjelent kritikája⁴⁸ főként a munka első, nyelvészeti tárgyú részével foglalkozik. Horvát István Boldogréti Vig László álnéven megjelent recenziója⁴⁹ a Pápay által lefektetett literatúrafogalmat bírálta, elutasította továbbá a művel kapcsolatos elfogult, kizárólag nemzeti szempontú ismertetéseket. Írása nem maradt felelet nélkül.⁵⁰ Így nem lehetetlen, hogy éppen Horvát recenziója volt a későbbi kritikák ösztönzője. Az azonban bizonyos, hogy Rummy közel egy időben dolgozik a Pápay- és a Wallaszky-recenzió, hiszen előbbi 1808 novemberében jelenik meg, utóbbi már 1809 áprilisában készen van. S amikor 1811-ben a Wallaszky-kritika megjelenik, az abban megfogalmazott elvek, irányok és az általa vázolt kánon már több szöveg alapján ismerhető volt.

Rummy a recenzióban irodalomtörténeti nézeteit alátámasztandó a göttingeni professzor, Johann Gottfried Eichhorn nevére hivatkozik. 1800 és 1803 között, göttingeni egyetemi tanulmányai során ugyanis Eichhorn irodalomtörténeti előadásait hallgatta, mi több, Schedius Lajos mellett Eichhorn Rummyt is felkérte, hogy írjon egy magyar irodalomtörténetet,⁵¹ mintegy az európai nemzetek irodalmát tárgyaló *Geschichte der Literatur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten*⁵² magyar fejezeteként. A hatkötetes, de tizenkét darabban megjelenő eichhorni munka első két kötete különböző szempontok szerint tárgyalta a világirodalmat, majd az egyes nemzetek irodalomtörténetét mutatta be, különválasztva a tudományos irodalom és a szépirodalom fejlődését. Eichhorn Rummytól is ezt a módszert várta el a magyar irodalomról szóló résszel kapcsolatban.⁵³ Mind Schedius, mind Rummy megkezdte az adatok gyűjtését a készülők munkához, azonban egyikük sem fejezte be a vállalkozást.⁵⁴ Hogy Rummy irodalomtör-

46 AJKAY Alinka, *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve és irodalmi, politikai előzményei*, PhD-disszertáció, kézirat, Bp., 2008, 192.

47 [Karl Georg RUMY], *Vesprim, b. Clara Sammer: A' Magyar Literatura esmérete etc. [...]*, *Ergänzungsblätter zur allgemeinen Literaturzeitung*, 1808, 1105–1109.

48 [KAZINCZY Ferenc], *A' Magyar Literatura' Esmérete. Írta Pápay Sámuel [...]*, *AnnLitKunst*, 1810/III, 419–437; [KAZINCZY Ferenc], *A' magyar Literatura esmérete. Írta Pápay Sámuel. [...]*, *Erdélyi Múzeum*, 1817/9, 89–99.

49 BOLDOGRÉTI VIG László, *A Magyar Minerva Negyedik Kötetének Kritikai Megítélése*, *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1808/II/38, 317–324; 1808/II/39, 331–332; 1808/II/40, 341–344.

50 Elfogult ismertetés például: *A' Magyar nyelvet és Literaturát tárgyzó Tudósítás*, *Magyar Kurir*, 1808/39, 617–621; továbbá egy „hazafi levele” a Boldogréti Vig László által írt recenzióra: *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1808/II/47, 398–399.

51 KEPP Mária, *Rummy Károly György Göttingában*, Bp., 1938, 63–68. – Rummy elgondolásait és akár gyűjtött adatait is felhasználhatta a tübingai Cotta pályázatára írt munkájában, vö. KÖRÖSY László, *Rummy élete*, Bp., 1880.

52 Johann Gottfried EICHORN, *Geschichte der Literatur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten*, Göttingen, Baudenhoef–Ruprecht, 1805–1813.

53 KEPP, *i. m.*, 63–80.

54 Schedius Eichhornnal való kapcsolatát és irodalomtörténeti vállalkozását lásd BALOGH Piroska, *Ars scientiae: Közéletek Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, Kossuth

ténet-szemlélete mennyiben értelmezhető a „göttingai paradigma”⁵⁵ keretein belül, azt – éppen a munka el nem készülte miatt – nehéz megítélni.

Mindezek fényében azonban nem meglepő, hogy amikor Rummy a recenziója leg-
elején megnevezi irodalomszemléletének gyökereit, s felvázolja az általa követendő-
nek tartott és az azzal szemben álló, Wallaszky által megvalósított munkamódszert,
Eichhorn neve is előkerül:

Ez pedig [Wallaszky *Conspectus*ának váza] egészen Heumann *Conspectus*ából van átvé-
ve, ahogyan az előszóban ő maga állította, s ebből következik, hogy munkája sem nem
Magyarország tulajdonképpeni irodalomtörténete [Literaturgeschichte], de még kevés-
bé magyar historia litteraria [Literärgeschichte], hanem egy hiányokkal teli és a téma
ismerője számára nem kielégítő amalgámja e kettőnek. Egy teljes irodalom- és szakiro-
dalom-történet Eichhorn, Bruns, Schütz, Eichstädt⁵⁶ szellemében és elgondolása szerint
még mindig a magyarországi tudósok áhított kívánságai közé tartozik.⁵⁷

Heumann könyvével, melyet a Wallaszky által is látogatott lipcsei egyetemen még
az 1815/16-os téli szemeszterben is tankönyvként használtak a „Literärgeschichte”
és a „Bücherkunde und Methodologie des historischen Studiums” tárgyakkhoz, te-
hát Eichhorné áll szemben, akinek munkája (*Geschichte der Literatur von ihrem
Anfang...*) ugyanott az 1807-es nyári szemeszterben a „Geschichte der Literatur und
schönen Wissenschaften” tárgy anyaga volt.⁵⁸ A Literaturgeschichte műfajával pedig
a Literärgeschichte képez ellentétpárt, melyeket Wallaszky antikritikája a „Historia
Litteraturae” és a „Historia Litteraria” szavakkal ad vissza. A Literaturgeschichte,
amint azt a lipcsei egyetem példája is mutatja, a 18. század végén alakul ki és válik
önálló diszciplínává, s talán az ettől való megkülönböztetethez végezt jön használat-
ba német nyelvterületen a „Literärgeschichte” kifejezés.⁵⁹ Wallaszky antirecenziójában
nem érti e kettő szembenállását: „A Recenzens Úr tehát különbséget tesz Litteratura

Egyetemi Kiadó, 2007, 115; Uő, *Lexikonok és narratívák: Schedius Lajos irodalomtörténet-írói kísérletei =
Historia litteraria a XVIII. században...*, i. m., 175–197.

55 BÉKÉS Vera, *A göttingai paradigma = Göttingen dimenziói: A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok
kialakulásában*, szerk. GURKA Dezső, Bp., Gondolat, 2010, 23–40.

56 Paul Jakob Bruns (1743–1814) az Őszövetség szövegkritikusa (*Allgemeine Deutsche Biographie*, 3, 450);
Christian Gottfried Schütz (1747–1832) a jénai Allgemeine Literatur-Zeitung szerkesztője, Kant írásainak
népszerűsítője (*Neue Deutsche Biographie*, 23, 660–661); Heinrich Karl Abraham Eichstädt (1772–1848) a
jénai (utóbb hallei) Allgemeine Literatur-Zeitung szerkesztője, majd a Jenaische Allgemeine Literatur-
Zeitung megalapítója (*Allgemeine Deutsche Biographie*, 5, 742). – Rummy mindkét folyóiratnak munkatársa
volt; vö. HILÓCZKI, i. m., 47.

57 „Dieser ist ganz dem Heumann’schen Conspectus Reipublicae Litterariae (Hannover 1735 in 8.)
abgeborgt, wie er selbst in der Vorrede gesteht, und daher kommt es, dass sein Werk weder eine
eigentliche Literaturgeschichte Ungarns, noch weniger eine ungarische Literärgeschichte, sondern ein
mangelhaftes und den Kenner unbefriedigendes Amalgama aus beyden ist. Eine vollständige Literatur-
und Literärgeschichte Ungarns nach dem Plane und im Geiste eines Eichhorn, Bruns, Schütz, Eichstädt
gehört noch immer zu den frommen Wünschen der ungarischen Gelehrten.” *AnnLitKunst* 1811/10, 45.

58 Markus HUTTNER, *Geschichte als akademische Disziplin*, Leipzig, Evang. Verlagsanstalt, 2007, 502–503.

59 Martin GIERL, *Historia litteraria = Enzyklopädie der Neuzeit*, Stuttgart, Metzler, 2007, 466–469.

és Historia Litteraria közt, aminek így önmagában semmi valós alapja nincs.⁶⁰ A több nyelven használt és változásban lévő terminológiák egymásnak való megfeleltethetősége semmiképpen nem problémamentes.⁶¹ Feltételezhetjük azonban, hogy Wallaszky számára a „Literaturgeschichte” a mai értelemben ismeretlen fogalom volt, ezzel szemben Romy számára a „Literaturgeschichte” és „Literärgeschichte” különválasztásával nem foglalkozó historia litteraria elgondolása volt tarthatatlan.

Hogy Wallaszky mennyiben követi a Romy megfogalmazása szerint Eichhorn irodalomtörténetével szemben álló Christoph August Heumann⁶² *Conspectus reipublicae litterariae*⁶³ című munkáját, azt nehéz volna pontosan megállapítani.⁶⁴ Wallaszky bizonyítottan használta ezt historia litterariájának megalkotásakor. Heumanntól kölcsönzi az analitikus és a szintetikus metódus leírását, és Heumann munkája nyomán ő is az analitikus módszert választja: „Analitikus, avagy kronologikus módszert használtunk, amelynek megfelelően a századok szerint írtuk le a Litteraria helyzetét.”⁶⁵

Fontosabb azonban a vita kapcsán, hogy Wallaszky az antikritikában többek közt azért nem érti Romy elvárásait, mert őszerinte „a törtéírárás (ahogyan minden más) metódusa önkényes választás. Van kronologikus, betűrend szerinti, amilyenek a lexikonok, és más, a tudományok elrendezése szerinti, kritikai módszer.”⁶⁶ Ez a felosztás valószínűleg Fabriciusnak a Morhof *Polyhistorához* írt előszavából származik, eszerint ugyanis Morhof előtt négy módja létezett a historia litteraria írásának:

az egyik, amit kronologikusnak mondanak; a másik a lexikon-szerű, vagy alfabetikus, mely betűrend szerint közli a megítt írókat; a harmadik reális vagy klasszikus, amely

60 „D. Recensens itaque facit distinctionem, inter Litteraturae et Litterarium Historiam, quae tamen nihil realis in se continet.” WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 44.

61 Zedelmaier szerint nem feleltethető meg a „historia litteraria” a „Litterärgeschichte”-nek, vö. Helmut ZEDELMAYER, „Historia litteraria”: Über den epistemologischen Ort des gelehrten Wissens in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, *Das Achtzehnte Jahrhundert*, 22(1998), I, 11–21. – Szili József a magyar szépirodalom-fogalom előzményének tekintett „literatúra”-fogalmat a német szakirodalmi terminus visszalatinosított formájának mondja, ez magyarul a szó 19. században is élő „archaikus” jelentéseit. SZILI József, *Az irodalomfogalmak rendszere*, Bp., Akadémiai, 1993.

62 Heumann a göttingeni egyetemen a historia litteraria első rendes professzoraként tanított. Historia litterariája először 1718-ban jelent meg, ezt követően 1791-ig nyolc különböző kiadás látott napvilágot. Martin GIERL, *Bauen an der festen Burg der Aufklärung: Historia litteraria von Heumann bis Eichhorn und die Göttinger Universität als reale und fiktive Bibliothek = Bibliothek als Archiv*, hg. Hans Erich BÖDEKER, Anne SAADA, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007, 281–296, különösen 285.

63 Christoph August HEUMANN, *Conspectus reipublicae litterariae sive via ad historiam litterariam iuventuti studiosae*, Hanoveae, 1735⁴.

64 A Wallaszky és a Heumann *Conspectusa* közti kapcsolat mindig is ismert volt: KENYERES Imre, *A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a XVIII. században*, Bp., 1934, 54; MARGÓCSY, *Az irodalomtörténeti hagyomány...*, i. m., 296. – Wallaszky azonban azt mondja, művének elgondolását egy egész ég választja el Heumannétól, vö. WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 44.

65 „Methodo vsi sumus Analytica, seu Chronologica, qua secundum Saecula, statum Rei litterariae descripsimus.” WALLASZKY, *Conspectus*, i. m., 1808, XIII. Vö. HEUMANN, *Conspectus...*, i. m., 1735, 12. „synthetica”, 14. „analytica”.

66 „Respondetur, methodum scribendi Historiam (uti et alias) esse arbitriam. Est choronologica, alphabetica, qualia sunt Lexica, alia, secundum scientias instituta, critica.” WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 45.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

a dolgok nemeiről és osztályairól ad számot; végül a negyedik a geográfiai, amely a különféle nyelvek és nemzetek szerint épül fel. Morhof alkalmazta elsőként az ötödik lehetőséget, amely a dolgok velejének és a diszciplínáknak megfelelően beosztva veti vizsgálat alá az írókat, és így ezek általános ismertetésébe vezeti be a tudásra vágyókat.⁶⁷

A *Polyhistorra* hivatkozva azonban Rotarides Mihály is ismerteti ezt a felosztást, mégpedig a heumanni analitikus módszernek megfelelően a kronologikus tárgyalási módot, a szintetikusnak pedig a reális vagy klasszikus módszert, amely szerinte igen közel áll a Morhof által bevezetett kritikaihoz. Ő is megemlíti továbbá a betűrendet követő lexikai és a geográfiai tárgyalásmódot.⁶⁸

A *historia litteraria* konzervatív 18. századi hagyományai tehát többféle elrendezést tartottak lehetségesnek, s e hagyományon belülről nézve a magyarországi *historia litteraria* történetét, mindenképp megkérdőjelezhetővé válik Wallaszkynek az elődök munkáját teljessé tevő szerepe. Legalábbis abban az értelemben, hogy lexikonok (Czvitinger, Bod, Horányi) és vázlatok (Rotarides) után ő szintézist alkotott volna.

IV.

Az *Appendix* alapján azonban Wallaszky és Rummy szembenállása nem abból következik, hogy eltérő diszciplínák normáihoz mérték ítéleteiket, hanem sokkal inkább a tárgyalásmódjuk különbözőségében ragadható meg.

Az *Annalen*hez hasonló folyóiratokkal szemben ugyanis, minthogy a recenziós újságok kritikai rovatai is a könyvkiadás expanziója előidézte információtengerben való tájékozódásra, a tudományos munkák tudománytörténeti elhelyezésére és helyes értékelésére szolgálnának,⁶⁹ éppen olyan elvárások támaszthatók, mint egy lexikon formátumú *historia litteraria*val szemben. Wallaszky így elvárja, hogy a *respublica litteraria*⁷⁰ szabályai szerint a „Cenzor” vagy recensens legyen bizonyítottan nagy tudású és morálisan feddhetetlen, hiszen csak így tud a tudományosság hiteles mértékadójaként

67 „Una, quam Chronologicam dixeris, Lexica altera, sive alphabetica, scriptoribus recensitis per literarum ordinem: tertia realis sive classica, quae per rerum genera & classes eosdem enumerat: & quarta denique Geographica per linguas diversas ac nationes. Primus Morhofius quintam Criticam viam ingressus per rerum capita ac disciplinarum classes digestos scriptores examini subicere atque ita in universalem eorum notitiam studiosos introducere instituit.” Daniel Georg MORHOF, *Polyhistor literarius, philosophicus et practicus* [...], Lubecae, 1732³, I, [VI–VII].

68 [Michael ROTARIDES], *Historiae hungaricae litterariae antiqui medii atque recentioris aevi lineamenta*, Altonaviae et Servestae, 1745, 24, 27.

69 GIERL, *Bauen an der festen Burg...*, i. m., 281–296; Thomas HABEL, *Deutschsprachige Rezensionszeitschriften der Aufklärung: Zur Geschichte und Erschließung = Historische Presse und ihre Leser: Studien zu Zeitungen und Zeitschriften, Intelligenzblättern und Kalendern in Nordwestdeutschland*, hg. Peter ALBRECHT, Holger BÖNING, Bremen, Lumière, 2005, 42–77.

70 A *respublica litteraria* mint virtuális és valós közösség a magyar szakirodalomban is használt fogalom: SZELESTEI N. László, *Historia litteraria – és magyar irodalomtörténet-írás = Uő, Esmék és arcok a 18. századi Magyarországról*, Bp., Universitas, 2010 (*Historia Litteraria*, 26), 131–144.

működni. „Az ilyen, az anonimitás pajzsa mögött biztonságban lévő cenzornak meg kell tagadnia minden jogos és becsületes érzését, hogyha a Respublica Litterariát szándékosan becsapni igyekeznek.”⁷¹ A Recenzens magát a respublica litterariát képviseli, feladata pedig az olvasó vezetése a tudomány rengetegében. Éppen ezért elítélendő félrevezetni a tapasztalatlan olvasót, s az ilyen cenzor morális tekintetben joggal nevezhető tiszttségéhez méltatlannak: „Bizony nem szerencsés látszata van az ilyen Recenzens szavahihetőségének és becsületének, aki efféle hazugságokat merészel a tudós világ színe előtt igazakként eladni.”⁷²

Rumy legfőképpen saját korának íróit kéri számon Wallaszky munkáján: név szerint „Gróf Lázár János, Bessenyei, Báróczi, Daniel István, [Baróti] Szabó Dávid, Gróf Teleki József, Rájnis, Péczeli, [Pálóczi] Horváth Ádám, Kazinczy, Gvadányi, Virág, Verseggy” neveinek részletesebb említését hiányolja, mert ezek nélkül nem lehet a magyar „költészet és próza” történetét tárgyalni.⁷³ Wallaszky válaszából azonban kiderül, hogy nem a kánon tekintetében nem értenek egyet, ő ugyanis valami egészen mást ért a költészet történetén:

Kénytelen vagyok bevallani, hogy sajnálattal kell viseltetni a Recenzens iránt, hogy ilyen velőtlen zagyvalékkal mert mintapéldaként előhozakodni. Ismertet néhány magyar költőt, valamint fordításaikat francia és német nyelvből, és úgy általában döntést hoz róluk. De milyen módon? „Ez elegánsan ír; az nem olvasott rendszeresen; annak fogalmai közt rendszertelenség és zűrzavar uralkodik; ez semmi újat nem írt; amaz sok ingatag művet; emez agyondíszítetten és túlzásúfoltan; amaz patriarchálishan; emez érték nélkül; amaz egy félresikerült fordítást írt; ez bájosan, lágyan és finoman; ennek a mondat szerkezetei mesterkéltek, a nyelve döcögő és nem szívélyes; ennél nem talál az ember semmi modorosat és dagályosat; annál kilátszik a debreceni mendikás tónus.” – – Ezek az ő tulajdon szavai, és azon fölül semmi egyebet nem mond. Ilyen tehát ítélete szerint a tudományok pragmatikus története?! Még csak azt sem teszi hozzá (kevés példától eltekintve), milyen nembe tartoznak azok a költemények, amelyeket megírt, vajon elégikusak, vagy lírikusak, vajon talán epikusak, vagy jambikusak-komikusak, vajon tragikusak-e, vagy szatirikusak? Az olvasó ha elolvassa, éppen annyit tud, amennyit annakelőtte. A tudomány ebből nem sok hasznot húz. A Recenzens semmiféle érvet vagy példát nem hoz fel, amelyekkel ítéletét alátámaszthatná.⁷⁴

71 „Talis Censor sub clypeo anonymitatis securus debuit omnem sensum justi et honestum abnegare, qui Reipubl. Litterariae consulto imponere intendit.” WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 49.

72 „Sane tristis et facies fidedignitatis et honoris talis Recensentis, qui talia falsa, pro veris venditare, coram erudito orbe audet.” *Uo.*, 51–52.

73 *AnnLitKunst*, 1811/11, 205.

74 „Fateri cogor, me, erga D. Recensentem compassione duci debere: quod tale elumbe, vanum galimathias exemplar proponere audet. Producit aliquot Hungaricos poetas, et eorum translationes ex Gallico et Germanico idiomate, atque crisi subicit in genere. Sed quomodo? „Dieser schreibt elegant; jener nicht methodisch belesen; es herrscht Unordnung und Verwirrung seiner Begriffe; dieser schreibt nicht Originelles; jener viel Schwankendes; dieser schwülstig und überladen; jener altväterisch; dieser ohne Wert; jener schreibt eine verunglückte U[e]bersetzung; dieser lieblich, sanft, und zart; jenes Syntax ist geschraubt, die Sprache holpricht, und ungeschwulstig; bey jenem findet man nichts von Geschwulft, nichts von Geschraubten;

Azaz egyrészt az esztétikákban világosan leírt fogalmak használatát várná el, másrészt érvelést önálló esztétikai véleményalkotás helyett.

Rumy ugyanis akkor is megszege a *respublica litteraria* szabályait, amikor rendre alátámasztatlanul hagyja érveit. Nem csupán azért, mivel az érveknek nyilvánvalóan éppen a negatív vélemény megfogalmazásakor lenne a legfontosabb szerepük (a Rumy által folytatott stratégia ezek nélkül pusztán gyalázkodásnak minősül), hanem mert a *refutatio*⁷⁵ gyakorlata is ezt kívánja meg. Az antikritika szerzője jó példával jár elől, ellenfele állításait ugyanis mondatról mondatra cáfolja, azaz szó szerint idézi a cáfolt szöveget, s e megidézett szövegbe ékeli bele zárójelzéssel vagy közbevetéssel a leírtak tagadását. Rumynak is így kellett volna tennie a hosszú, önkényes fejtegetések helyett: „Meg kellett volna neveznie az évet, amit valószínűleg nem tud, és mégis meg akarja a másikat cáfolni.”⁷⁶ Az eljárás talán legszemléletesebb gyakorlati példája az antikritika 55. oldalán található, amikor is Wallaszky (*Appendix*) megidézi Rumyt (*Annalen*, 1811/10–11), aki ott Wallaszkyt idézi (*Conspectus*, 1808), aki Schwartnert cáfolja (*Statistik*, 1798). – Az érvelés, különösen a filológiai érvelés azonban azért is nélkülözhetetlen, mivel a hagyományban való hiteles tájékozódást a korábbi, már elismert szerzőkre való hivatkozás teszi lehetővé. Reimmann *Versuch einer Einleitung in die Historiam litterariam* 1710-es kiadásának címlapján a következő allegóriában van mindez ábrázolva: a „Sapientia” vezette kocsit a „Philologia” és a „Philosophia” lovak húzzák, előttük pedig a „Historia Litteraria” fáklyája világítja meg az utat.⁷⁷ Erre az elvre hivatkozik Wallaszky, amikor azt állítja: nem polémia volt az, amit Alber János művével kapcsolatban írt, hanem „filológiai észrevételek”⁷⁸

A filológiai érvelésnek vagy kritikának ez a szerepe a kora újkori „eklektikusság” fogalmából magyarázható, melyet Martin Gierl Thomasius szavaival a következőképpen definiál: „Az eklektikus filozófia azt jelenti, hogy nem »egyetlenegy ember szaván csüggünk«, nem »egyetlen mester szavára esküszünk fel«, hanem hogy érvek által győzetünk meg tekintélyek helyett, lassanként gyűjtjük össze a tudást, és ezt apránként a sajátunkhoz illesztjük; azt jelenti, »inkább a saját szemünkkel, mint

bey diesem blickt der Debrecziner mendikás tonus hervor.” Haec sunt propria ejus verba, et de caetero nihil. Talia sunt ex judicio ejus Pragmatica Historia Scientiarum?! Neque addit (paucis exceptis) cuius generis sint Carmina, quae crisi subjicit, an elegiaca, vel lyrica, an epica, vel jambica, comica, an tragica, aut satyrica? Lector dum perlegit, scit tantum, quantum olim. Scientiae lucrantur nihil.” WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 53. – A neveket eredeti kontextusukban lásd: *AnnLitKunst*, 1811/11, 205–212.

75 A pietizmus körül zajló viták formájaként kialakult elenchusról (*refutatio*) többek közt lásd: Martin GIERL, *Historia literaria: Wissenschaft, Wissensordnung und Polemik im 18. Jahrhundert = Historia literaria: Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin, Akad.-Verl., 2007, 113–128. (Martin Gierl szerint az elenchus hagyománya vezetett a Thomasius-féle eklektikus gyakorlat kialakulásához.)

76 „Opportuisset annum nominare, quem verosimiliter ignoravit, et tamen alium refutare vult.” WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 54.

77 Frank GRUNERT, Friedrich VOLLHARDT, *Historia literaria: Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin, Akad.-Verl., 2007, IX–X.

78 „Sed non fuit strictae polemia, verum philologicae observationes”. WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 55.

valaki máséval nézni.«.⁷⁹ Wallaszky Heumanntól kölcsönzött előszó-részlete szinte ugyanezt mondja:

Alighanem érdemes megjegyezni e helyütt, hogy ahol elhanyagolják a Historia Litterariával való foglalkozást, ott a filozófusok a saját Arisztotelészüket, a jogtudósok Bartolusukat vagy valaki mást, a teológusok Tamásukat madarak módjára követik: ezzel szemben ahol a Historia Litterariát művelik, ott nem csupán a filozófusok, hanem a jogtudósok, historikusok, orvosok, filológusok, sőt még a teológusok is eklektikusak, és biztos tudásúak. A Historia Litteraria ugyanis az igazság fénye és a szellem szabadságának szülőanyja.⁸⁰

Ezért állíthatja Wallaszky az *Appendix*ben, hogy az ismeretekben való tájékozódáshoz nélkülözhetetlen a historia litterariában való jártasság:

De hát miféle jót és használhatót lehet elvárni tőle, ha a Szerző a historia litterariában járatlan (ugyanis ahhoz, hogy minden tudományról kimerítően tudjon ítélni, nagy enciklopédikus tudás szükséges), vagy elfogult az egyik oldallal szemben (ahogyan a jelen recenzióban)?⁸¹

A „historia litteraria mint vezérfonal” toposz elterjedtségét mutatja, hogy jóval később Bajza is használja a Brockhaus-féle *Conversations-Lexikon*ról szólva: „Ez egy valódi ariadnei fonál, mely bennünket az emberismeretek fejszédítő sokasága közt híven vezet, s gyakor bukdosásinktól megóv.”⁸²

A Thomasiushoz köthető eklektika módszere tehát a kritikai elemet hangsúlyozza: azaz a válogatás mozzanatát, melynek a tudás és a helyes ítélőképesség egyaránt előfeltételei.⁸³ S míg Rummy recenziója *Literaturgeschichte* és *Literärgeschichte* „hiányok-

79 „Eklektische philosophie bedeute, nicht »an den Lippen eines einzigen« zu kleben, »aut in unius magistri verba jurare«, sondern, von Argumenten statt von Lehrautorität überzeugt, langsam Wissen anzusammeln und dem dann allmählich Eigenes hinzuzufügen; es bedeute, »lieber mit eigenen Augen als mit fremden zu sehen.«” Martin GIERL, *Pietismus und Aufklärung: Theologische Polemik und die Kommunikationsreform der Wissenschaft am Ende des 17. Jahrhunderts*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1997, 489.

80 „Obseruatu haud indignum est, locis illis, quibus friget Studium Historiae Litterariae, Philosophos coeca fide suum Aristotelem, Iurisconsultos suum Bartolum aut alium, Theologos suum Thomam ouium ritu sequi: contra, ubi percolitur Historia Litteraria, non solum Philosophi, sed etiam Iurisconsulti, Historici, Medici, Philologi, immo et Theologi sunt [e]clectici, et ex solido eruditi. Est enim Historia Litteraria lux veritatis et mater libertatis ingeniorum.” WALLASZKY, *Conspectus...* (1808), i. m., VIII. Vö. HEUMANN, *Conspectus...*, i. m., 4; ZEDELMAIER, i. m., 17.

81 „Et quid? si auctor historiae litterariae sit idiota (nam eo, ut fundate de omnibus scientiis iudicium ferre possit, magna polymathia est necessaria) aut partium studiosus (uti in praesenti Recensione) quid boni et utilis potest expectari ab eo?” WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 53.

82 BAJZA József, *Figyelmeztetés pesti könyvtáros Wigand Ottó Tudományi s Mesterségi Közönséges Tárára = BAJZA Összegyűjtött munkái*, szerk. TOLDY Ferenc, Pest, Heckenast, V, 1863², 68.

83 Többek közt magyarul: Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, *In nullius verba iurare magistri: Meddig ér el az eklekticismus?* = UŐ, *Teodícea és tények: A német felvilágosodás filozófiai profilja*, Bp., L'Harmattan-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

kal teli és a téma ismerője számára nem kielégítő amalgámjának” mondja Wallaszky munkáját, addig az antirecenzio amalgám-fogalma éppen a válogatás kritikai mozzanatára hívja fel a figyelmet. Eszerint ugyanis „az amalgámozás (higanyzás) a nemesebb fém elválasztása a nemtelentől. Ennek megfelelően minden tudóslexikon egy új litterariai amalgám”.⁸⁴ A Born Ignác bányászati találmányához köthető⁸⁵ metafora szerint a historia litteraria módszerének lényege így nem a pusztá ötvözés, hanem a nemesebb fém kiválasztása a nemtelenből, azaz a már meglévő nagy mennyiségű anyagból a jó és a rossz írók, illetve művek különválasztása. A különválasztott anyag alkotja a tudóslexikont. A toposz Horvát István Wallaszky-életrajzában is felbukkan: „éjjel nappal elmerülve vala a’ Régi Magyar Történetekben, és egyéb külföldi íróknak könyveikben, hogy kiszedné belőlök az aranyat, ’s fényletetné azt a’ Magyar Nemzet egén”.⁸⁶ Másutt így fogalmaz Wallaszky a kritikus válogatással kapcsolatban: „Megtehetette volna a Szerző, ahogy a Recenzens, hogy a Széchényi-katalógusból mindeme írók neveit kimásolja: igazság szerint több munkába kerül a méltók és méltatlanok kiválogatásának elvégzése, mint a nevek kikeresése.”⁸⁷ A fentiekből következően az eklektika elképzelhetetlen a kompilációs technikák alkalmazása nélkül.⁸⁸ A szerző a következőképp fogalmazza meg az előszóban ezt a normát: semmit nem írt le, amit másutt leírva ne talált volna.⁸⁹

Látható tehát mindabból, ahogyan Wallaszky állításait egymásra építeni és igazolni próbálja, hogy miért nem tudott párbeszédet kezdeni Rummy kritikájával: előfeltevések és tudományos gyakorlatuk merőben különböző volt. Másrészről ugyanez mondható el Rummyról is: egészen elhatárolódott mindattól, ami Wallaszky számára normatív lehetett, válasza nem a historia litteraria paradigmáján belülről szólalt meg.

Német–Magyar Filozófiai Társaság, 2011, 205–222.

84 „[...] amalgamatio est secretio nobilioris metalli ab ignobili. Secundum eum sunt omnia Lexica eruditorum Nova Litteraria Amalgama”. WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 44–45.

85 Born Ignác 1786-os, a százsz bányászatban széles körben alkalmazott találmányának leírása Wallaszky *Conspectus*ában is megtalálható, méghozzá az *Appendix*ben is szereplő szavakkal (i. m., 1808, 436). – Lásd még: SVARZ Ferenc, *A’ Higanyzás (Amalgamatio) eredetiről, és az ő külömbféle bánás módjára nézve alapított eszképről*, Felső Magyar-országi Minerva, 1834, 263–269.

86 HORVÁT, *Wallaszky Pál élete...*, i. m., 111.

87 „Auctor potuisset ita, uti Rec. ex Szechiniano Catalogo, omnium illorum Scriptorum exscribere nomina: et revera plus laboris subiit in selectu dignorum an indignis faciendo, quam quaerendo.” WALLASZKY, *Appendix...*, i. m., 47.

88 Martin GIERL, *Kompilation und die Produktion von Wissen im 18. Jahrhundert = Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit*, hg. Helmut ZEDELMAIER, Martin MULSOW, Tübingen, Niemeyer, 2001, 63–94.

89 „[...] profiteor [...] me nihil scripsisse, quod non alibi scriptum repererim”. WALLASZKY, *Conspectus...* (1808), i. m., XVIII.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

V.

Míg tehát a dolgozat elején idézett, a *Conspectus* 1785-ös kiadására írt recenzió a historia litteraria hagyományán belül olvassa Wallaszky művét, addig a Rummy képviselte álláspont egy a 18. század végén keletkezőben lévő tudományfelfogáson alapul, melynek lényege az eklektikussággal szemben az egységes gondolati rendszer, a közösségi tudásfelhalmozással szemben pedig az egyéni véleményalkotás.⁹⁰ Amennyiben különböző tudományos kultúrák összecsapásaként értékeljük a recenziót és az antirecenziót, melyek háttérországát kis túlzással talán konzervatív többségnek és egy új hagyomány teremtésére törekvő kisebbségnek mondhatjuk, úgy éppen azok a pontok válnak izgalmassá vitájukban, ahol az ellenfelek nem értik egymást. Beszédmódjaik és vitaeszközeik különbözősége az általuk képviselt világnézetek működés-módjára irányítja a figyelmet. Az *Appendix* tanulsága pedig ebből a szempontból az, hogy bármiféle historia litteraria megértésének előfeltétele egy, a historia litteraria előírta olvasási mód.

A historia litteraria-kutatások nyeresége lehet, hogy hozzásegít a jobb rálátáshoz a 18. század tudományos irodalmára és gondolkodására, ahogyan az is újragondolhatóvá válik, miként akar különbözni ettől a hagyománytól az új típusú irodalomtörténet-írás. A historia litteraria hagyományozta gyakorlatok 19. századi továbbélését feltételezve pedig eddig kevésbé értett jelenségekre adhatunk átfogó rendszerbe illeszkedő magyarázatot.⁹¹

90 GIERL, *Historia literaria...*, i. m., 126.

91 Ilyen például a jegyzetelés, a kompiláció és a toposzok kérdése. Vö. BALOGH Piroska, *Egy lábjegyzet tanulságai: Burke esztétika- és társadalomelméletének hatása Szerdahely György Alajos aethetica- és Schedius Lajos philokália-konceptiójára = Edmund Burke esztétikája és az európai felvilágosodás*, szerk. HORKAY HÖRCHER Ferenc, SZILÁGYI Márton, Bp., Ráció, 2011, 173–192. – De akár a tudományos és irodalmi recenziókkal kapcsolatos elvárások is értelmezhetőek a historia litteraria hagyománya felől. Lásd HÁSZ-FEHÉR Katalin, „Kinek vagyon jussa...”: *A felvilágosodás kori folyóirat-kritika etikai kérdései*, Híd (Újvidék), 1999, 801–814; CZIFRA, i. m.